

WONEN IN EEN DORP MET ZORG

Utrecht, april 2002

Aedes-Arcares Kenniscentrum Wonen-Zorg

Daniëlle Harkes, Aedes-Arcares Kenniscentrum wonen-zorg

Jeannet van Ganzewinkel, freelance journalist

Het artikel is verschenen in het Tijdschrift voor de Volkshuisvesting, 8^e jaargang, april 2002, nr. 2.

Is het mogelijk om op het platteland wonen, zorg en ondersteuning zo te organiseren dat ook ouderen en gehandicapten zelfstandig kunnen blijven wonen? Hebben kleine kernen hun minder mobiele en zelfredzame inwoners voldoende te bieden? Of heeft de sluiting van de laatste winkel en het bankfiliaal ook automatisch de verhuizing naar het verzorgingshuis of andere zorginstelling in een grotere kern tot gevolg?

In Groningen en Friesland zijn twee succesvolle projecten waarbij het lukt om de wachtlijst voor het verzorgingshuis te doen verdwijnen en het gemeenschapsgevoel in het dorp te stimuleren.

Mienskip in de Trynwâlden

In de Trynwâlden in de Friese gemeente Tytsjerksteradiel is het STAGG-scenario (zie p. 5) een inspiratiebron voor het herinrichten van de ouderenzorg. Daar heeft het plaatselijke verzorgingshuis plaatsgemaakt voor een multifunctioneel servicecentrum met functies voor de hele dorpsgemeenschap. Ouderen bewonen een gloednieuw appartement in de buurt van het levendige centrum of blijven wonen in hun eigen vertrouwde dorp. In het hele gebied (doorsnede 12 kilometer) komt de zorg aan huis en worden ouderen zo nodig ondersteund door een omtinker; de Friese variant van de ouderenadviseur.

De Trynwâlden is de naam van een landschappelijk zeer fraai gebied in het noordwestelijke deel van de gemeente Tytsjerksteradiel. De Friese adel had er ooit haar zomerverblijf. Tegenwoordig lokt het 'groene wonen' veel forensen aan. De meeste mensen verdienen er hun brood in de agrarische sector, maar er is niet genoeg werk voor iedereen. Daardoor trekken de jongeren weg. Geleidelijk verdwijnen ook steeds meer voorzieningen en de hechte, gelovige gemeenschap dreigt haar samenhang te verliezen. De Trynwâlden beslaan een omvangrijk gebied met zeven dorpen en twee gehuchten. In totaal wonen er ongeveer 8.500 mensen. Van hen is ongeveer veertien procent ouder dan 65 jaar. De verwachting is dat de regio nog grijzer zal worden. In 2010 zal een kwart van de inwoners ouder zijn dan 65 jaar.

Verzorgingshuis overbodig

Toen Foeke de Jong, directeur van Heemstra State, het verzorgingshuis in Oentsjerk, een aantal jaar geleden voor de keus stond het bestaande gebouw te renoveren, koos hij voor een andere aanpak. Zorg hoorde in zijn ogen niet meer in een instelling thuis. Ouderen moeten hun plek in de dorpsgemeenschap (de mienskip) behouden en niet achter de geraniums van het verzorgingshuis belanden. Hij vond medestanders in de gemeente, de woningcorporatie, het ouderenwerk en de thuiszorg en niet in de laatste plaats bij de ouderen zelf. Een nieuwe organisatie werd opgezet. Integratie van wonen, welzijn en zorg met een gezamenlijk budget voor de regio Trynwâlden. Het verzorgingshuis in zijn traditionele vorm werd daardoor overbodig. Het maakte plaats voor een centrum dat een uitvalsbasis is voor de zorg aan huis maar dat vooral een bruisend hart wordt voor allerlei voorzieningen voor de dorpsgemeenschap; kinderopvang, restaurant, een huisartsenpraktijk, een apotheek, dagopvang voor ouderen en een scala aan sociaal-culturele activiteiten.

De plannen van Foeke de Jong pasten in de herstructurering van de kernen waar de gemeente mee bezig was. In de verschillende kernen krijgt de ontwikkeling van voor ouderen geschikte woningen voorrang. Deze fraaie huur- en koopappartementen zijn trouwens niet exclusief voor ouderen geschikt, ook jongeren wonen er graag. Voorzieningen worden in het nieuwe servicecentrum in Oentsjerk geconcentreerd, in Gystjerk vindt een concentratie van commerciële functies plaats. Zo kunnen functies elkaar versterken.

Entree van het servicecentrum in Oentsjerk

Andere voorwaarden

Als ouderen langer zelfstandig blijven wonen, is er volgens de Jong niet in de eerste plaats meer zorg nodig. Het gaat eerst om andere voorwaarden. Twee zijn er al genoemd; geschikte woningen en een levendig voorzieningshart. Een derde voorwaarde is het versterken van de zelfredzaamheid. Daar zijn de omtinkers voor; consultants die mensen helpen om te formuleren welke diensten ze werkelijk nodig hebben en die, als dat nodig is, ook regelen dat die ondersteuning er echt komt. Een vierde voorwaarde is veiligheid. Iemand moet zich veilig voelen in de eigen woonsituatie. Domotica-toepassingen leveren een belangrijke bijdrage; alarmering met een spreek- luisterverbinding naar een meldkamer, brand- en inbraakbeveiliging, looprouteverlichting en het gemak van het, met één knop, aan en uit kunnen zetten van de woning. Maar veiligheid zit ook in andere dingen. Weten dat je à la minute opgehaald kunt worden om koffie te gaan drinken met oude bekenden in Heemstra State. Daarvoor heeft de nieuwe organisatie permanent een aantal busjes en auto's op de weg. Veiligheid is ook: weten dat de zorg die nodig is, werkelijk komt. Met de vorming van een dorpssteam in elk dorp krijgt zorg en ondersteuning weer een gezicht. Blijkbaar heeft men daar in de Trynwâlden al vertrouwen in. Een bewoonster op leeftijd meldde dat zij besloten heeft om haar huis ingrijpend te gaan verbouwen, want ze was er nu van overtuigd dat ze in haar huis kon blijven wonen ondanks haar handicaps. De wachtlijst voor het verzorgingshuis is inmiddels ook verdwenen. Tot slot wordt ook het verenigingsleven gestimuleerd. De vele vrijwilligersactiviteiten worden op administratief vlak en door slim gebruik van ruimtes gefaciliteerd. Want uiteindelijk gaat het erom dat de dorpsgemeenschap weer zichtbaar wordt en daar maken ouderen deel van uit.

Steunstee

Voor een buitenstaander die de moeite heeft genomen naar Oost-Groningen af te reizen om het fenomeen Steunstee te zien, valt de Steunstee in eerste instantie tegen. Het zijn kleine ruimtes in of bij een gemeenschapshuis of in een apart daarvoor bestemde seniorenwoning. In die ruimte bevindt zich de dorpsbeheerder die de buurt als z'n broekzak kent. In de Steunstee kunnen mensen binnenlopen voor een kop koffie, met een vraag of om een praatje te maken. Je kunt er ook terecht voor iemand die bij je thuis een lamp komt indraaien of om te signaleren dat er een lantaarn niet brandt of dat er stoeptegels losliggen. Bij de Steunstee is informatie over allerlei voorzieningen en men kan er bemiddelen als je iets van die voorzieningen nodig hebt. Je kunt er ook gewoon iets kopiëren, er zijn formulieren van de gemeente te vinden of je eet er, samen met andere mensen uit de buurt. Tijdens themabijeenkomsten kun je er praten over de dingen die je interessant vindt.

In iedere kern van de gemeente Bellingwedde is een Steunstee, die daar een centrale plek heeft in de samenleving, niet alleen voor ouderen dus. In totaal zijn het er zeven op 10.000 inwoners. Op het eerste gezicht is de Steunstee, die deel uitmaakt van het project WZW-regie (=wonen, zorg, welzijn) niks bijzonders. De oude wijkcentra in ere hersteld lijkt het, totdat doordringt dat op dit uitgestrekte Groningse land waar de afstanden tussen de kernen groot zijn en waar de kleine kernen verder veelal geen enkele voorziening hebben, de Steunstee voor veel mensen van levensbelang is. Want voor een stadse buitenstaander lijkt de rust van een in het weidse landschap geplaatste groep seniorenwoningen zoals in Blijham misschien weldadig maar, zoals coördinator Wim van Geffen van het project zegt: "Als je hier aan huis gebonden bent, verveel je je letterlijk dood." Waar zou je anders terecht moeten als je zelfstandig wilt blijven wonen en je hebt niemand om met je naar het ziekenhuis te gaan, of je wilt af en toe een handje geholpen worden? Als er iets georganiseerd moet worden, bijvoorbeeld een cursus voor ouderen, levert de Steunstee de infrastructuur. Er hoeft niet meer intensief geworven te worden, de ruimte is er al, de mensen zijn er bekend en de cursus kan zo van start.

In een gebied met zo weinig voorzieningen is inventiviteit een groot goed. De dorpsbeheerders, regisseurs en niet in de laatste plaats Wim van Geffen, analyseren goed wat waar is en wat er dreigt weg te gaan. De eetkamerfunctie voor een bepaalde kern hebben ze daarom ondergebracht bij het plaatselijke Chinese restaurant. Dat is een blijvertje. En als er nog ergens een klein winkeltje is dat boodschappen thuisbrengt en dus dezelfde doelgroep heeft als de Steunstee, kunnen de mededelingen van de Steunstee in het reclameblaadje van dat winkeltje dat toch verspreid wordt. Dat kost de Steunstee niks en de winkelier weet dat de aandacht voor zijn folder groter wordt. "Je moet liefst geen dure voorzieningen maken voor een kleine groep. Maar dan moet je wel inventief zijn", vindt Van Geffen. Bijvoorbeeld door na te denken over de mogelijkheid dat de Bibliotheekbus, die toch rondrijdt, mensen zou kunnen meenemen die naar de apotheker moeten of over de mogelijkheid medicijnen via dat kleine winkeltje op z'n plaats te krijgen." In Groningen is men trots op dit project. Daarom is er intussen een videoband gemaakt over het project en er komt een brochure en een computerpresentatie met werkboek voor andere regio's die hierin geïnteresseerd zijn.

De WZW-regisseur

De functionaris die we van andere regio's kennen als zorgcoördinator, ouderenadviseur of omtinker, heet hier WZW-regisseur. Dat komt omdat men hier kiest voor een integrale aanpak bij het aanbieden van welzijns-, zorg- en woonvoorzieningen.

Volgens Van Geffen vereist de functie van WZW-regisseur een andere manier van kijken dan men bijvoorbeeld gewend was bij de intake van de thuiszorg. "Zorgaspecten moeten niet het uitgangspunt zijn, maar aanvullend. Welzijnsaspecten moeten meer accent krijgen."

De WZW-regisseurs zijn in Bellingwedde geen casemanagers, maar eerder troubleshooters. Alle gewone procedures blijven van kracht; de WZW-regisseur heeft een gedetailleerd overzicht over wat

in het betreffende gebied speelt op basis van dossierkennis en uit contacten met uitvoerders, dorpsbeheerders en vrijwilligers. De regisseurs interpreteren vragen en problemen en dragen individuele oplossingen aan of realiseren die. Ze controleren de uitvoering en de effectiviteit van oplossingen en ze kaarten structurele problemen aan.

Ze werken ook preventief, bijvoorbeeld als ze zien dat een mantelzorger overbelast raakt, of als een dorpsbeheerder niets kan doen omdat iemand zichzelf isoleert. Dan stappen zij er op af. Zij hebben de verantwoordelijkheid om iets te doen én ze moeten aangeven wat er fout zit bij de organisaties.

Kleine stapjes naar het gewenste doel

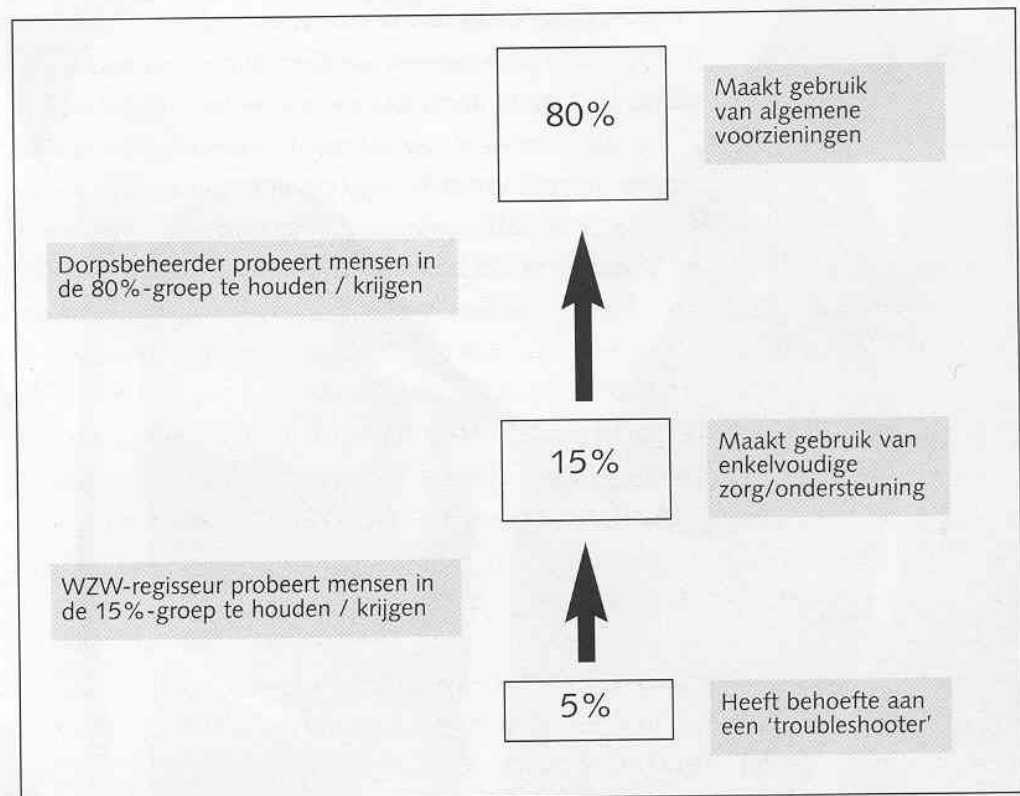
Het Steunsteeproject lijkt niet opzienbarend, maar feitelijk is het dat wel, in deze tijd. De kleinschaligheid die hier serieus wordt genomen, tilt het uit boven veel andere projecten die door de schaalgrootte het contact met de plaatselijke oudere dreigen te verliezen.

Ook de integrale aanpak (je hoeft niet zorgbehoevend te zijn om van de Steunstee gebruik te maken) maakt het project kansrijk.

Dat Steunstee iets betekent in Bellingwedde, blijkt ook uit de cijfers. Drie jaar vóór de opening van de eerste Steunstee in Bellingwedde-Oost gingen er gemiddeld zo'n dertien mensen per jaar naar het verzorgingshuis in dit gebied. In de drie jaar daarna waren dat er nog maar een à twee.

Wim van Geffen geeft met een schema (zie illustratie 1) aan wat het uiteindelijke doel is van het project WZW-regie. "Voor tachtig procent van de vragen zijn de algemene voorzieningen de oplossing. In vijftien procent van de gevallen gaat het om enkelvoudige ondersteuning (zorg). In vijf procent gaat het om complexe (zorg)vragen waar troubleshooting van belang is. Het project wil mensen die in dat vijf procentgebied zitten, in het vijftien procentgebied krijgen en mensen die in het vijftien procentgebied zitten, kunnen misschien terug naar het tachtig procentgebied. Het zal duidelijk zijn, dat dit een lastig verhaal is voor mensen die al fors in de problemen zitten. Daarvoor moeten in elk geval alle WZW-voorzieningen gezamenlijk beleid voeren.

illustratie 1

Creativiteit en duurzaamheid

Zowel uit het Friese experiment als uit het project in Groningen blijkt dat er veel mogelijk is ter verbetering van de situatie van kleine kernen en dus voor de positie van ouderen die daar zelfstandig willen blijven wonen. Zoveel zelfs dat ouderen inderdaad besluiten om te blijven wonen in hun dorp. In de Trynwâlden wordt daarbij gebruik gemaakt van intermediairs (omtinkers) die dichtbij de mensen staan en die dingen regelen voor individuele ouderen. In Bellingwedde houden ze het op intermediairs (WZW-regisseurs) die meer op afstand staan van de individuele burger, maar die wel gericht zijn op verbetering van het aanbod voor mensen in hun specifieke situatie. In Bellingwedde is er wel een dorpsbeheerder die dichtbij de individuele burger staat. Een ander verschil in de beide projecten is de regeling van het vervoer. In de Trynwâlden rijden er voortdurend busjes en auto's rond waardoor ouderen ook buiten de dorpsgrenzen hun sociale contacten kunnen hebben. In Bellingwedde is er (nog) niets structureel geregeld wat vervoer betreft, maar er is wél gezorgd voor een Steunsteeg op nagenoeg elke hoek, zodat mensen geen grote afstanden hoeven af te leggen.

Welke vorm de voorkeur heeft, is eigenlijk niet zonder meer te zeggen. Wel lijkt het erop dat de constructie in Bellingwedde de kans op eigen initiatief van de burger iets groter maakt dan bij de situatie in de Trynwâlden het geval is. Voor het overige hangt het sterk samen met de situatie en de voorzieningen ter plaatse. In elk geval lijken beide systemen in dun bevolkte gebieden een goede kans van slagen te hebben.

Voor zo'n kans van slagen op het platteland moet wel aan een paar voorwaarden voldaan worden. In elk geval moet er sprake zijn van een integrale aanpak, Geen gedoe dus meer met verschillende loketten voor wonen, zorg en welzijn. Verder is kleinschaligheid een absoluut vereiste. Als je niet dicht bij de mensen gaat staan, kun je ouderen geen meerwaarde bieden. Kleinschaligheid en een integrale aanpak zijn ook eigenlijk niet los van elkaar te denken.

Wat misschien nog wel het meest belangrijke is voor een succesvolle aanpak op het platteland is creativiteit en doorzettingsvermogen. Die waren zeker zichtbaar in Tytsjerksteradiel en in Bellingwedde en gelukkig ook op tal van andere plaatsen in ons land.

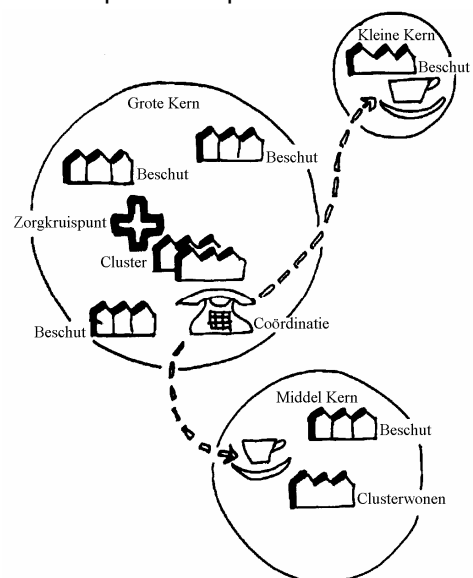
Maar creativiteit en doorzettingsvermogen zijn niet alleen nodig tijdens een projectperiode. Juist voor de continuïteit en de duurzaamheid van goede oplossingen is het hard nodig dat creatieve mensen erbij betrokken zijn en blijven. Scoren met een klinkend project is in dit land al vaak vertoond. Maar het op de lange duur blijven bieden van oplossingen die succesvol zijn gebleken in een proefproject is een andere zaak. Daar zitten de (oudere) bewoners van het platteland pas écht op te wachten.

STAGG-model voor het platteland

Wat willen ouderen nu en in de toekomst als ze geconfronteerd worden met afnemende mobiliteit en gezondheid? De huidige verzorgings- en verpleeghuizen met hun krap bemeten woonruimte zijn meestal geen eerste keus. Hoe zou een wijk eruit moeten zien als we ervan uitgaan dat ouderen gewoon thuis blijven wonen als ze wat mankeren en we de zorg en dienstverlening aan huis brengen?

In 1995 heeft een groep architecten, gespecialiseerd in de bouw van zorginstellingen, zich over deze vraag gebogen. In het zogenaamde STAGG- scenario, (STAGG = Stichting Architecten Gebouwen Gezondheidszorg) (zie illustratie 2) schetsen ze een beeld van een wijk van tienduizend inwoners waar zorg en wonen, ook voor ouderen die intensieve zorg nodig hebben, in de eigen omgeving geboden wordt. In hun model ontrafelen ze het all-in pakket dat in verzorgings- en verpleeghuizen geboden wordt tot losse functies die gehaald worden door de gebruiker of gebracht worden door de aanbieder.

Voorbeelden van haalfuncties zijn boodschappen doen, uit eten gaan, het onderhouden van sociale contacten en revalidatie. Brengfuncties zijn onder andere zorgverlening, woningonderhoud, alarmering en maaltijdservice. De meeste mensen zullen in hun eigen huis blijven wonen. Voor een beperkt deel is meer beschutte woonruimte nodig in de vorm van een woonzorgcomplex of een groepswooning. In 2000 hebben ze dit scenario uitgebreid voor alle doelgroepen van zorg, dus ook gehandicapten en cliënten van de psychiatrie en maatschappelijke opvang. Op een wijk van tienduizend inwoners hebben er dan, met als peildatum het jaar 2015, vijfhonderd mensen een combinatie van wonen en zorg nodig.

Hoe ziet zo'n wijk er dan uit? Het verschilt nogal of dat een stadswijk is of een verzameling kernen op het platteland. In het scenario voor het landelijk gebied wordt uitgegaan van een conglomeraat van kleine dorpskernen waarvan één met 2.500 en een grotere van 5.000 inwoners met daaromheen een aantal verspreid liggende woningen. Kenmerken van dit soort gebieden:

- Kleinschalige woonwerk omgeving met vaak horizontale bebouwing
- Lage bebouwingsdichtheid
- Beperkt openbaar vervoer
- Goede bereikbaarheid van voorzieningen in de kernen
- Beperkte aanwezigheid van voorzieningen als winkels, bibliotheek en ziekenhuis

Zeker op het platteland is een goede bereikbaarheid van haalfuncties (dagopvang, recreatie, sociale contacten) van vitaal belang. Elke dorpskern zou zijn eigen gemeenschapshuis of activiteitencentrum moeten hebben; bij voorkeur (vanwege de sociale integratie) voor iedereen toegankelijk en multifunctioneel. In de grootste kern bevindt zich het coördinatiepunt van waaruit de zorgverlening georganiseerd wordt. Dat kan verbonden zijn met een zorgkruispunt; uitvalsbasis voor de zorgverleners met daaraan verbonden een klein medisch centrum met een ziekenboeg voor kortdurende opname en dagopvang.

In de kleine kernen worden spreekuren gehouden en is 24-uurs zorg beschikbaar. De zorg is ondergebracht bij de beschutte woonvorm. Om de continuïteit van de zorg te kunnen garanderen, is samenwerking tussen de verschillende zorgaanbieders van essentieel belang.

Specialistische zorg wordt geboden door het zorgkruispunt in de grootste kern of door een zorgvoorziening (ziekenhuis, revalidatiecentrum, specialistisch verpleeghuis) in de regio. Een cateringbedrijf of een centrale keukenvoorziening bezorgt maaltijden thuis en op locaties waar mensen gezamenlijk kunnen eten.

Het doel is alle zorgvragers zoveel mogelijk in hun eigen omgeving te laten blijven - in elk geval in hun eigen dorpskern.

